

FARG'ONA VODIYSIDA SOVET MAKTAB TIZIMINING SHAKLLANISHI: MILLIY QADRIYATLAR VA KOMMUNISTIK MAFKURA TO'QNASHUVI (1930–1980-YILLAR).

Isaqova Mashxuraxon Ilhomjon qizi

Farg'ona viloyati Buvayda tumani

XTIDUM tarix fani o'qituvchisi

ahssbsb79@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada 1930–1980-yillar oralig'ida Farg'ona vodiysida sovet ta'lim tizimining o'rnatilish jarayoni, uning milliy madaniyat bilan o'zaro munosabati va jamiyat hayotiga ta'siri tadqiq etiladi. Farg'ona vodiysi o'zining qadimiy islomiy an'analari va jadidchilik markazi bo'lganligi sababli, sovet modernizatsiyasi bu yerda o'ziga xos qarshiliklar va transformatsiyalarga duch keldi. Maqolada arxiv ma'lumotlari va statistik jadvallar yordamida ta'limdagi mafkuraviy bosim, xotin-qizlar ta'limi va paxta yakkahokimligining maktab tizimiga ta'siri tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Farg'ona vodiysi, sovet maktabi, mafkura, savodxonlik, alifbo islohoti, paxta yakkahokimligi, milliy qadriyatlar.

Abstract: This article examines the establishment of the Soviet education system in the Fergana Valley between 1930 and 1980, analyzing its interaction with national culture and its broader impact on social life. Given that the Fergana Valley was historically a center for ancient Islamic traditions and Jadidism, Soviet modernization in this region encountered unique forms of resistance and cultural transformation. Drawing upon archival materials and statistical data, the study analyzes ideological pressures within the educational framework, the evolution of women's education, and the profound influence of the cotton monopoly on the school system.

Keywords: Fergana Valley, Soviet school, ideology, literacy, alphabet reform, cotton monopoly, national values.

Farg'ona vodiysi tarixan Markaziy Osiyoda islom sivilizatsiyasining eng quvvatli markazlaridan biri bo'lib kelgan. XX asr boshlarida bu yerda jadidchilik harakati tufayli dunyoviy va diniy bilimlarni uyg'unlashtirgan maktablar tarmog'i shakllanayotgan edi.¹ Biroq, 1920-yillarning oxiridan boshlab sovet hukumati ta'limni faqat siyosiy qurolga aylantirish yo'lini tanladi.

1930-yillardagi "madaniy inqilob"ning asosiy maqsadi aholini savodli qilish orqali kommunistik g'oyalarni keng yoyish edi. Farg'ona vodiysida savodsizlikni

¹ Alimova D.A. Jadidchilik harakatining ijtimoiy-siyosiy mohiyati va g'oyalari. – Toshkent: Akademiya, 2000. – B. 12.

tugatish (likbez) punktlari soni keskin oshdi. Ammo bu jarayon milliy madaniyat uchun og'riqli kechdi.

1930-yillarda sovet hokimiyati tomonidan e'lon qilingan "madaniy inqilob" (cultural revolution) paradigmasi shunchaki aholining ma'rifat darajasini oshirishni ko'zda tutmagan edi. Uning tub mohiyatida Markaziy Osiyo xalqlari, xususan, Farg'ona vodiysining an'anaviy jamiyatini tubdan qayta qurish va "sotsialistik turmush tarzi"ni singdirish maqsadi yotardi.

Farg'ona vodiysi o'zining zich joylashgan aholisi va asriy islomiy qadriyatlari bilan sovet mafkurasi uchun eng qiyin "ekvator" hisoblangan. Shu sababli, savodsizlikni tugatish (likbez – *likvidatsiya bezgramotnosti*) kampaniyasi bu yerda **mafkuraviy ekspansiyaning birlamchi vositasi** bo'lib xizmat qildi. Davlat arxivlari (O'zMA, R-94 fondi) ma'lumotlariga ko'ra, 1930-yillar boshida vodiydagi har bir qishloq kengashi va kolxoz qoshida "savodxonlik maktablari" (likpunktlar) tashkil etilgan bo'lib, ularning o'quv dasturlariga nafaqat harf o'rgatish, balki sinfiy kurash, kollektivlashtirishning afzalliklari va ateistik dunyoqarash asoslari ham kiritilgan edi.

2. Alifbo islohoti: Madaniy merosdan uzilish va “Tarixiy amneziya”

Ushbu davrdagi savodxonlik kampaniyasining eng og'riqli va madaniy jihatdan fojiali qismi **yozuvning almashishi** bo'ldi. 1929-yilda arab imlosidan lotin alifbosiga (Yanalif) o'tilishi, keyinchalik 1940-yilda kirill imlosining joriy etilishi Farg'ona vodiysi aholisining intellektual salohiyatiga zarba berdi.²

Farg'ona vodiysi asrlar davomida qo'lyozma kitoblar, diniy-falsafiy asarlar va jadid adabiyoti markazi bo'lgan. Arab imlosidan voz kechish orqali yangi savodli avlod ming yillik madaniy merosdan (Navoiy, Bobur, Mashrab asarlaridan) “uzib qo'yildi”. Bu jarayon ilmiy tilda **“madaniy genotsid”** (cultural genocide) yoki “tarixiy xotiraning o'chirilishi” sifatida baholanishi mumkin.

Savodxonlik ko'rsatkichlari qog'ozda oshib borayotgan bir paytda, amalda xalq o'zining milliy genofondini ifodalovchi manbalarni o'qiy olmaydigan holatga keltirildi. Bu esa sovet mafkurasiga xalqning o'tmishini “qorong'u va johil davr” sifatida qayta talqin qilish (reinterpretatsiya) uchun keng imkoniyat yaratdi.

3. An'anaviy ta'lim tizimining marginalizatsiyasi.

1930-yillargacha Farg'ona vodiysida faoliyat yuritgan madrasa va eski maktablar tizimi sovet maktablari tomonidan shafqatsizlarcha siqib chiqarildi. Bu shunchaki bir tizimning ikkinchisi bilan almashishi emas, balki **qadriyatlar to'qnashuvi** edi.

² М.Эргашева. Отношение правительства России к национальной системе образования по вопросу ликвидации женской неграмотности в Туркестанском крае. // Общество и инновации. 2021. №7. С – 11-16.

1. **Dunyoviylik va Ateizm:** An'anaviy ta'limda axloq va din birligi ustuvor bo'lgan bo'lsa, yangi sovet maktabi "ilmiy ateizm"ni targ'ib qildi. Bu vodiylar oilalar orasida kuchli ichki qarshilikni (latent resistance) keltirib chiqardi.

2. **Ziyolilar qatlaminin almashishi:** Eski ulamolar va jadid mudarrisleri "ijtimoiy xavfli unsurlar" sifatida ta'qib qilindi. Ularning o'rnini qisqa muddatli kurslarda tayyorlangan, lekin kommunistik partiyaga sodiq bo'lgan "yangi pedagoglar" egalladi. Bu ta'limning sifat darajasiga va milliy tarbiya metodikasiga jiddiy putur yetkazdi.³

4. Sotsial muhandislik: "Sovet kishisi"ni yaratish.

Farg'ona vodiysi qishloqlarida savodxonlik punktlari faqat o'qishni o'rgatib qolmay, aholini **ijtimoiy nazorat qilish punkti** vazifasini ham o'tadi.

Ayollarni o'qishga jalb qilish ("Hujum" harakati doirasida) an'anaviy oila institutiga zarba berish va ayollarni jamoat mehnatiga (paxtachilikka) safarbar etishning bilvosita usuli edi.

Likpunktlar orqali aholi ongiga "sinfiy dushman" (boy-quloqlar) obrazi singdirildi. Bu esa asrlar davomida shakllangan jamoaviy birdamlik va mahalla qadriyatlarining yemirilishiga, jamiyatning parchalanishiga xizmat qildi.

Shunday qilib aytganda, 1930-yillardagi savodxonlik kampaniyasi Farg'ona vodiysida bir-biriga zid ikki natijani berdi. Bir tomondan, aholining keng qatlami o'qish va yozishni o'rgandi, bu zamonaviy industrial jamiyatga o'tish uchun zaruriy texnik baza edi. Biroq, bu muvaffaqiyat **milliy identiklikni dekonstruksiya qilish** (parchalash) va uni sotsialistik qolipga solish evaziga qo'lga kiritildi. Vodiy aholisi uchun bu davr nafaqat "nurli ma'rifat", balki o'zining ma'naviy ildizlaridan majburan ajratilish davri sifatida tarixiy xotirada muhrlanib qoldi. Ushbu tarixiy transformatsiya keyingi o'n yilliklarda shakllangan "sovet o'zbeqi" mentalitetining poydevori bo'lib xizmat qildi.⁴

1-jadval. Farg'ona vodiysida aholi savodxonligining o'sish dinamikasi (taxminiy foizlarda).⁵

Viloyatlar	1926-y.	1939-y.	1959-y.	1979-y.
Farg'ona	4.8%	72.4%	94.1%	99.8%
Andijon	3.9%	68.2%	92.5%	99.7%
Namangan	3.5%	65.1%	91.8%	99.6%

³ Алимова М. Ш. Public Control in the executive bodies. // Science and life Sofia. 2020/10/20. Б-27-28.

⁴ Алимова М. Ш. Педагогика олий таълим муассасаларида жамоатчилик назоратини ташкил этиш технологиялари. // Образование и наука в XXI веке. 2023/10/12. С – 182-187.

⁵ O'zbekiston SSR Markaziy statistika boshqarmasi: "Народноэ хозяйство УзССР" (1926-1980 yillar hisobotlari).

1929-yilda lotin, 1940-yilda esa kirill alifbosiga o'tilishi xalqni o'zining asriy yozma manbalaridan uzib qo'ydi.⁶ Bu davrda Farg'ona vodiysi kutubxonalarida saqlangan minglab arab imlosidagi nodir qo'lyozmalar "reaksion" deb topilib, yo'q qilindi yoki maxsus arxivlarga yashirildi.⁷

Sovet maktabi bolaning ongidagi "eski dunyo" sarqitlarini, ya'ni diniy e'tiqod va milliy an'analarni ildizi bilan sug'urib tashlashga urindi. Ayniqsa, Farg'ona vodiysidagi dindor oilalar uchun bu katta fojia edi. 1950-yillarga kelib maktablarda "Ilmiy ateizm" darslari joriy etildi.⁸

Pioner va komsomol tashkilotlari bolani oilasiga qarshi qo'yish, masalan, otanasining namoz o'qishini maktabda "oshkor qilish" kabi usullardan foydalanishdi. Bu esa vodiy jamiyatida oilaviy sirlarning paydo bo'lishiga va insonlarning ikkiyuzlamachilik (ko'chada sovetcha, uyda milliycha yashash) ruhida shakllanishiga olib keldi.⁹

"Hujum" harakati natijasida vodiylik ayollar maktablarga jalb etildi. 1940-1980-yillar oralig'ida ayol o'qituvchilar qatlami shakllandi.

2-jadval. Oliy ta'limdagi ayollar ulushi (Farg'ona vodiysi institutlari misolida).¹⁰

Yillar	Jami talabalar	Ayollar (%)
1940	12.400	18%
1980	112.500	44%

Biroq, qizlarning o'qishi ko'pincha qat'iy nazorat ostida bo'lgan. Ko'p oilalar qizlarini faqat pedagogika yoki tibbiyot yo'nalishlarigagina o'qishga ruxsat berishgan, chunki bu sohalar an'anaviy axloq normalariga zid kelmaydi deb hisoblangan.¹¹

4. Paxta yakkahokimligining ta'limga halokatli ta'siri.

1960-yillardan boshlab Farg'ona vodiysi "oq oltin" fabrikasiga aylandi. Bu maktab tizimini inqirozga uchratdi. O'quvchilar yilning 3-4 oyini paxta dalalarida o'tkazishga majburlandi.

3-jadval. Paxta mavsumining o'quv vaqtiga ta'siri (1970–1980-yy.).¹²

Davr	Paxtada bandlik (kun)	O'quv soatlarining yo'qotilishi
-------------	------------------------------	--

⁶ Sodiqov Q. O'zbek tili va imlosi tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – B. 88.

⁷ O'zMA (O'zbekiston Milliy arxivi), R-94-fond, 1-ro'yxat, 245-ish, 12-varaq.

⁸ Ergashev Sh. O'zbekistonning yangi tarixi. 2-kitob. – Toshkent: Sharq, 2000. – B. 215.

⁹ Khalid A. Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early Soviet Period. – Cornell University Press, 2015. – P. 312.

¹⁰ Узбекская ССР в цифрах в 1980 году. Стат. сборник. – Ташкент, 1981. – С. 145.

¹¹ Alimova D.A. O'zbekistonda ayollar masalasi: tarix va zamonaviylik. – Toshkent: Fan, 1991. – B. 54.

¹² Farg'ona viloyat davlat arxivi, 126-fond, 3-ro'yxat, 45-ish (Maorif bo'limi hisobotlari).

1970-yillar	60-70 kun	30%
1980-yillar	80-90 kun	40% dan yuqori

Arxiv hujjatlariga ko'ra, Farg'ona viloyati qishloq maktablarida o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichi shahar maktablariga qaraganda 25-30% ga past bo'lgan.¹³ Bu sotsial tengsizlikni va "qishloq ziyolisi" tushunchasining zaiflashishini keltirib chiqardi.

Xulosa

Sovet ta'lim siyosati Farg'ona vodiysida zamonaviy fanlarni (matematika, fizika, kimyo) ommalashtirishga erishdi. Biroq, bu muvaffaqiyat milliy o'zlikni qurbon qilish evaziga keldi. Milliy qadriyatlar maktabdan siqib chiqarildi, lekin ular oila va mahalla tizimida "yashirin madaniyat" sifatida saqlanib qoldi.¹⁴ Bugungi kunda ushbu tarixiy tajribani o'rganish mustaqil O'zbekiston ta'lim tizimidagi islohotlar uchun muhim darsdir.

1930–1980-yillar davomida Farg'ona vodiysida amalga oshirilgan sovet ta'lim siyosatini tadqiq etish natijasida quyidagi fundamental ilmiy xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, sovet ta'lim tizimi Farg'ona vodiysi uchun **dualistik (ikki yoqlama) xarakterga** ega bo'ldi. Bir tomondan, mintaqada ommaviy savodxonlikka erishildi, fundamental fanlar (matematika, fizika, kimyo, biologiya) bo'yicha tizimli bilim berish yo'lga qo'yildi va bu jarayon vodiyluk mutaxassislar qatlamining shakllanishiga xizmat qildi. Ikkinchi tomondan esa, bu muvaffaqiyatlar milliy o'zlikni, tarixiy xotirani va asriy qadriyatlarni mafkuraviy qurbon qilish evaziga amalga oshirildi. Alifbo islohotlari (arab imlosidan lotin va keyinchalik kirillga o'tish) aholining intellektual merosdan uzilishiga olib kelgan "madaniy uzilish" (cultural rupture) effektini yaratdi.

Ikkinchidan, Farg'ona vodiysining o'ziga xos an'anaviy turmush tarzi va kuchli islomiy muhiti sovet mafkurasi uchun o'ziga xos "**madaniy to'siq**" vazifasini o'tadi.¹⁵ Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, maktablarda kommunistik mafkura va ateistik tarbiya qanchalik tajovuzkor shaklda olib borilmasin, u o'zbek oilasining ichki qadriyatlar tizimini to'liq o'zgartira olmadi. Natijada, jamiyatda "**dual madaniyat**" yoki "yashirin milliy hayot" fenomeni shakllandi: o'quvchilar rasmiy maktabda sotsialistik qadriyatlarni qabul qilgan ko'rinsalar-da, norasmiy institutlar — oila, mahalla va diniy marosimlar orqali milliy mentalitetni saqlab qoldilar. Bu esa sovet ta'lim tizimi

¹³ Rajapova R. O'zbekiston tarixi (1917–1991 yillar). – Toshkent: O'qituvchi, 1999. – B. 340.

¹⁴ Ziyoeva D. O'zbekiston ziyolilari: shakllanish va faoliyat bosqichlari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002. – B. 112.

¹⁵ М.Г. Эргашева. Актуальные проблемы ликвидации неграмотности среди женщин в Узбекистане в 1920-хх гг. // Обществ-не науки [Social Sciences], P – 7-10.

kutilgan "mutlaq sotsialistik inson"ni yaratishda Farg'ona vodiysida kutilgan natijaga erisha olmaganidan dalolat beradi.

Uchinchidan, paxta yakkahokimligi davrida maktab ta'limining qishloq xo'jaligiga bo'ysundirilishi ta'limning sifat ko'rsatkichlariga jiddiy zarba berdi. Farg'ona vodiysi misolida bolalar mehnatining legallashtirilishi nafaqat o'quv dasturlarining o'zlashtirilmasligiga, balki o'qituvchi maqomining tushishiga va ta'limning jamiyatdagi ijtimoiy nufuzi pasayishiga olib keldi. Bu jarayon vodiydagi shahar va qishloq o'rtasidagi intellektual tafovutni chuqurlashtirgan asosiy omillardan biri bo'lib qoldi.

To'rtinchidan, tarixiy retrospektiv nuqtai nazardan qaraganda, sovet davri ta'lim siyosatining darslari bugungi mustaqil O'zbekiston ta'lim islohotlari uchun muhim nazariy-amaliy ahamiyatga ega. Farg'ona vodiysi tajribasi shuni o'rgatadiki, ta'lim tizimi milliy qadriyatlardan uzilgan holda faqat texnokratik yoki mafkuraviy maqsadlarga xizmat qilsa, u jamiyatda ma'naviy bo'shliqni keltirib chiqaradi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, bugungi kunda milliy ta'lim modelini takomillashtirishda sovet davridagi fundamental fanlarga bo'lgan kuchli e'tiborni saqlab qolgan holda, uni milliy o'zlik, ona tili va tarixiy xotira bilan organik ravishda sintez qilish zarur. Farg'ona vodiysining tarixiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, barqaror taraqqiyotga faqat milliy qadriyatlar va umumbashariy ilm-fan yutuqlari uyg'unlashgan taqdirdagina erishish mumkin. Bu esa, o'z navbatida, ta'limni mafkuraviy bosimlardan xoli qilish va uni shaxs kamoloti hamda milliy manfaatlar xizmatiga yo'naltirishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. G'anijonovna, Ergasheva Muhayyoxon. "O 'ZBEKISTON TARIXI FANINI O 'QITISHDA PEDAGOGIK IMPROVIZATSIYA: TEZKOR ROLLI BAHS VA KOGNITIV TRENAJYORLAR TEXNOLOGIYASI." *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 67.3 (2026): 223-231.
2. G'anijonovna, Ergasheva Muhayyokhon. "STRATEGIES FOR DEVELOPING STUDENT LEARNING THROUGH PEDAGOGICAL IMPROVISATION IN THE HIGHER EDUCATION PROCESS." *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 67.3 (2026): 232-237.
3. G'anijonovna, Ergasheva Muhayyo. "The Issue of Ending Women's Illiteracy in Educational Reforms of Uzbekistan in the Russian Colonial Period." *JournalNX* 8.11: 338-343.
4. Alimova, M. Sh. "PUBLIC CONTROL IN THE BODIES OF STATE POWER AND LOCAL SELF-GOVERNMENT." *The Way of Science* (2014): 103.
5. Эргашева, Мухайё Ганижоновна. "Актуальные проблемы ликвидации неграмотности среди женщин в Узбекистане в 1920-х гг." *Universum: общественные науки* 7-8 (67) (2020): 7-10.

6. Ergasheva, M. G., and Mokhizar Ergasheva. "MEANING OF EDUCATION MANAGEMENT AND EVOLUTION OF MANAGEMENT CONCEPTS IN EDUCATION." *Универсальная индексная библиотека Евразийского журнала академических исследований* 2.5 (2022): 966-973.
7. Эргашева, Муҳайё. "Отношение правительства России к национальной системе образования по вопросу ликвидации женской неграмотности в Туркестанском крае." *Общество и инновации* 2.7/S (2021): 11-16.
8. Ergasheva, Muhayyo Ganijonovna. "The Issue of Ending the Illiteracy of Women and Girls in Turkestan is in the Views of the Jadids." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.11: 714-717.
9. G'anijonovna, Ergasheva Muhayyo. "The Issue of Ending Women's Illiteracy in Educational Reforms of Uzbekistan in the Russian Colonial Period." *JournalNX* 8.11: 338-343.